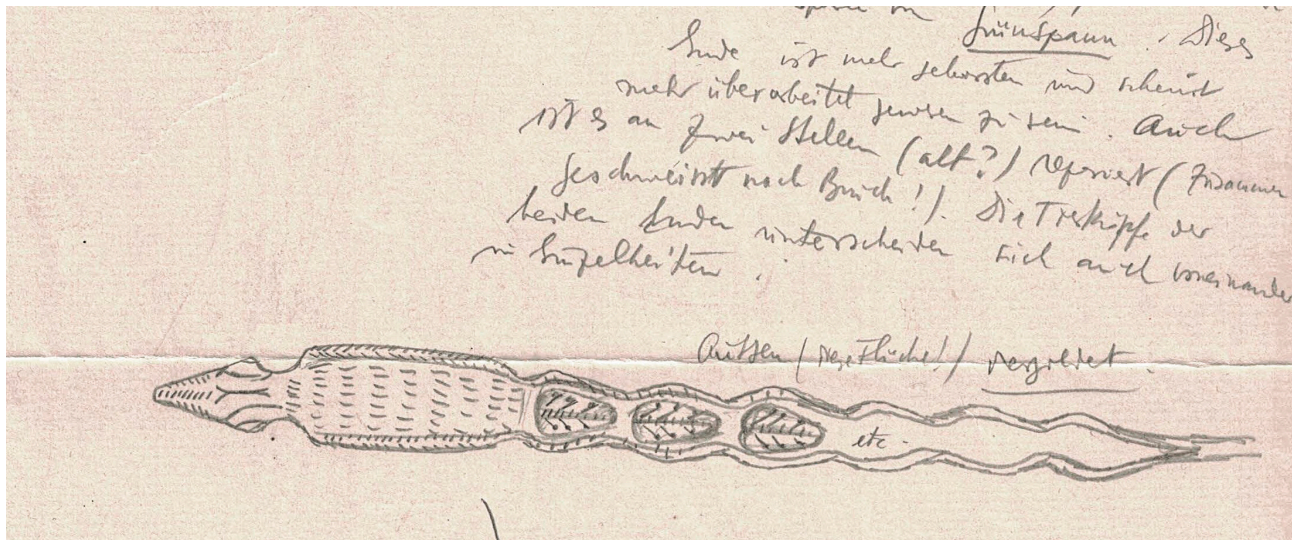

Piese de orfevrerie La Tène târziu documentate de Ion Nestor la Berlin

Late La Tène Silver Jewellery Items Documented by Ion Nestor in Berlin

Daniel Spânu

Cuvinte-cheie: antichități pierdute, orfevrerie, La Tène târziu, fibule, brățară spiralică, Ungaria, România.

Rezumat: La finele perioadei interbelice, arheologul român Ion Nestor a documentat la Muzeul de Stat pentru Pre- și Protoistorie din Berlin patru piese din argint de epocă La Tène târziu (trei fibule și o brățară spiralică) achiziționate în Ungaria și România înaintea Primului Război Mondial. Dispariția acestor obiecte la finele celui de al Doilea Război Mondial conferă o valoare particulară descrierilor și schițelor, până acum inedite, ale lui Ion Nestor. Două dintre fibule și brățara spiralică (fig. 1, 3, 4, 5 și 9) sunt forme specifice ale orfevreriei „Dacice” din etapa finală a La Tène-ului târziu. Cea de a treia fibulă (fig. 2 și 8) se încadrează adecvat în repertoriul fibulelor din etapa de început a La Tène-ului târziu din regiunile centrale și vestice ale Bazinului Carpatic.

Keywords: Lost antiquities, jewellery, Late La Tène, fibulae, spiral bracelet, Hungary, Romania.

Abstract: At the end of the interwar period, the Romanian archaeologist Ion Nestor documented at the State Museum for Pre- and Protohistory in Berlin four Late La Tène jewellery items of silver (three fibulae and a spiral bracelet). These items purchased in Hungary and Romania before the First World War. Their disappearance at the end of the Second World War gives a particular value to the descriptions and sketches, hitherto unpublished, of Ion Nestor. Two of the fibulae and the spiral bracelet (figs. 1, 3, 4-5 and 9) are specific forms of “Dacian” silvercraft from the final stage of Late La Tène. The third fibula (figs. 2 and 8) fits appropriately into the repertoire of fibulae from the early stage of Late La Tène in the central and western regions of the Carpathian Basin.

Introducere

Cu prilejul studiilor sale în Germania (1928-1932), Ion Nestor (1905-1974) a documentat o serie de materiale păstrate la Muzeul de Etnologie (*Museum für Völkerkunde*) din Berlin (Rădulescu 1975, 463). Tocmai în acea vreme – mai precis în 1931 – instituția era redenumită Muzeul de Stat pentru Pre- și Protoistorie (*Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte*). În perioada 1921-1945, colecțiile acestei instituții au fost adăpostite în clădirea „Martin Gropius” (*Martin Gropius Bau*) din cartierul Berlin-Kreuzberg (Niederkirchnerstrasse 7). După 1945, o parte a acestor colecții a fost luată ca pradă de război de autoritățile sovietice. O altă parte a rămas în Berlinul de Vest și, în perioada 1960-2005, a fost integrată în patrimoniul

Introduction

During his studies in Germany (1928-1932), Ion Nestor (1905-1974) documented a series of archaeological materials preserved at the Museum of Ethnology in Berlin (*Museum für Völkerkunde*) (Rădulescu 1975, 463). It was at that time – more precisely in 1931 – that this institution was renamed as the State Museum for Pre- and Protohistory (*Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte*). In the years 1921-1945, the collections of this museum were housed in the *Martin Gropius Building* in the Kreuzberg district of Berlin (Niederkirchnerstrasse 7). After 1945, some of these collections were taken as spoils of war by the Soviet authorities, others remained in West Berlin and between 1960-2005 were integrated into the patrimony of the Museum for Pre- and Protohistory in

Muzeului de Pre- și Protoistorie amenajat în Palatul Charlottenburg (*Museum für Vor- und Frühgeschichte, Schloss Charlottenburg, Spandauer Damm 14-22*). După 2005, colecția a fost mutată la *Neues Museum* în Berlin-Mitte (*Bodenstrasse 1-3*)¹. Soarta colecției a fost, așadar, strâns legată de destinul Berlinului. În patrimoniul interbelic al Muzeului din Berlin s-au aflat și câteva mostre de orfevrerie de epocă La Tène târziu care proveneau din Bazinul Carpatic și din regiunile învecinate. În condițiile vitrege de la finele celui de al Doilea Război Mondial, aceste piese au dispărut fără să fi fost vreodată semnalate în literatură. Din fericire, câteva dintre acestea au fost schițate și descrise de către Ion Nestor.

Documentația lui Ion Nestor: soarta și conținutul ei

Cu ocazia ordonării unor documente din arhiva „Ion Nestor” a Institutului de Arheologie aflată temporar în fostul cabinet de lucru al lui Mircea Babeș din Casa Academiei (str. 13 Septembrie, nr. 13, camera 356), autorul acestor rânduri a identificat în ianuarie 2020 schițele și descrierile manuscrise a trei fibule și ale unei brățări spiralice, toate din argint (fig. 1-3). Desenele erau păstrate într-o mapă intitulată „La Tène geto-dacic și celtic. Materiale inedite”. Pieseile au fost desenate cu creionul și descrise tehnic pe trei coli de format A4 de către Ion Nestor. Deși colile nu au fost semnate, paternitatea este indicată de stilul scrierii. Potrivit însemnărilor de pe cele trei coli, piesele au fost documentate la „Mus. Berlin” unde erau

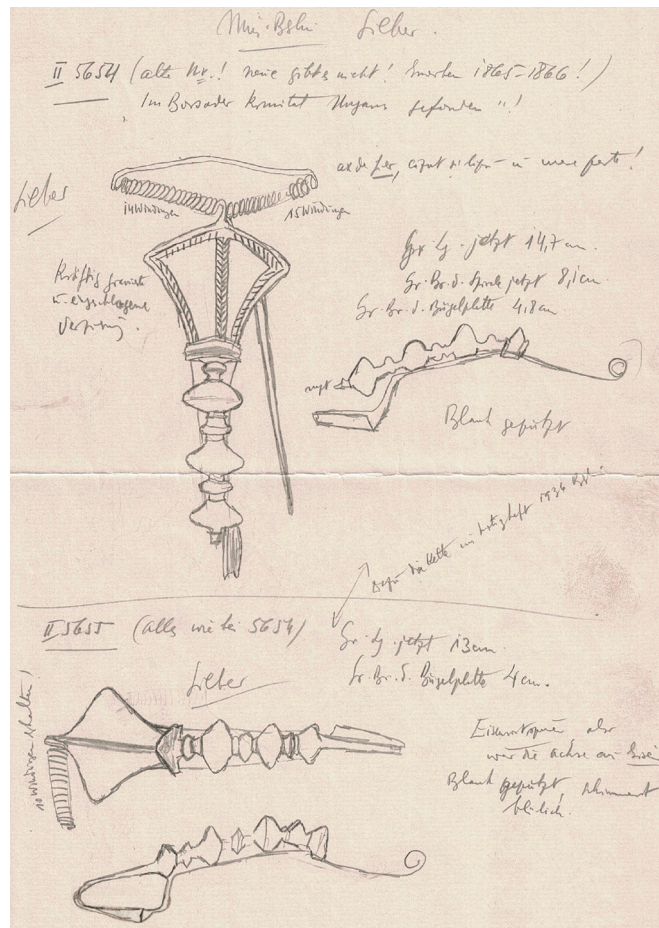

Fig. 1. Fibulele cu noduri documentate de Ion Nestor (fotocopie a originalului de format A4).

Fig. 1. The knots fibulae documented by Ion Nestor; photocopy of the original (A4 format).

¹ www.smb.spk-berlin.de

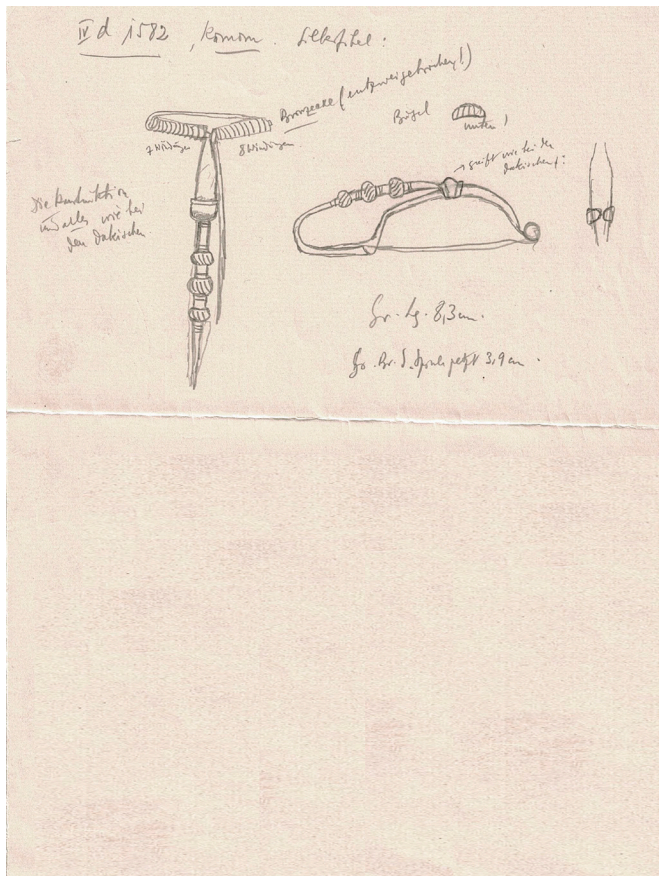

Fig. 2. Fibula de la Komorn documentată de Ion Nestor (fotocopie a originalului de format A4).

Fig. 2. The fibula from Komorn documented by Ion Nestor; photocopy of the original (A4 format).

Charlottenburg Palace (Museum für Vor- und Frühgeschichte, Schloss Charlottenburg, Spandauer Damm 14-22). After 2005, the collections were moved to the Neues Museum in the central borough of Berlin (Berlin-Mitte, Bodenstrasse 1-3)¹. The fate of the collections was, therefore, closely linked to the fate of the city. The interwar patrimony of the Museum in Berlin included some Late La Tène silver items purchased before the First World War in Hungary and Romania. In the harsh conditions of the end of the Second World War, these items disappeared without ever being reported in the literature. Fortunately, some of these objects were sketched and described by Ion Nestor. This paper is dedicated to them.

Ion Nestor's documentation: its fate and content

By ordering the “Ion Nestor” archive (Institute of Archaeology in Bucharest, Casa Academiei Palace, 13 Septembrie Street, no. 13, room 356), in January 2020, I identified the sketches and handwritten descriptions of three fibulae and a spiral bracelet, all made of silver (figs. 1-3). The drawings were kept in a folder entitled “La Tène geto-dacic și celtic. Materiale inedite” (“Geto-Dacian and Celtic La Tène. Unpublished materials”). The pieces were drawn with pencil and technically described on three A4 sheets by Ion Nestor. Although the sheets have not been signed, the authorship is indicated by the handwritten style. The four silver objects were documented at a museum in Berlin (“Mus. Berlin”) where they were registred under the inventory numbers II 5654, II 5655, IVd 1582 (the fibulae) and IVa 390 (the bracelet).

¹ www.smb.spk-berlin.de

înregistrate sub numerele de inventar IVd 1582, II 5654, II 5655 (fibulele) și IV a 390 (brățara).

În același dosar am mai identificat un plic de format 16/23 cm. Potrivit ștampilelor poștale, plicul a fost expedit din Berlin în 31 ianuarie 1941, a ajuns în București în 9 februarie 1941 și era adresat lui Ion Nestor („Herrn Ion Nestor / Str. Victor Emanuel III / Casa Macca / Bukarest Rumänien” – text dactilografiat). Numele expeditorului nu a fost indicat, dar pe plic se poate recunoaște ștampila Serviciului German pentru Străini („Deutscher Ausländer-Dienst / Berlin N W7 / Unter den Linden 16”). Pe plic, Ion Nestor a scris cu un creion albastru: „Argint dacic la Muz. Berlin / De publicat”. Acest deziderat nu a fost niciodată împlinit. În plic se afla o singură fotografie (format 13/18 cm) care înfățișează una dintre fibule (fig. 8/2). Reversul fotografiei a fost ștampilat cu următorul formular completat cu însemnări scrise de mână cu creionul (reproduse aici cu italice): „Staatl. Museum f./Vor- u. Frühgeschichte/Kat.-Nr. IVd 1682 / Fundort Komorn / Grösse / Platten-Nr. 4212 / Nur zu Studienzweck, Veröffentlichung ohne Benehmigung des Musums verboten” (traducere: „Muzeul de Stat pentru Pre- și Protoistorie / Număr de catalog IVd 1682 / Locul descoperirii: Komorn / Dimensiuni / Număr de clișeu 4212 / Doar în scop științific, publicarea fără încuviințarea Muzeului interzisă”). Formularul ștampilat de pe reversul fotografiei îngăduie identificarea mențiunii „Mus. Berlin” de pe colile manuscrise cu *Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte* din Berlin.

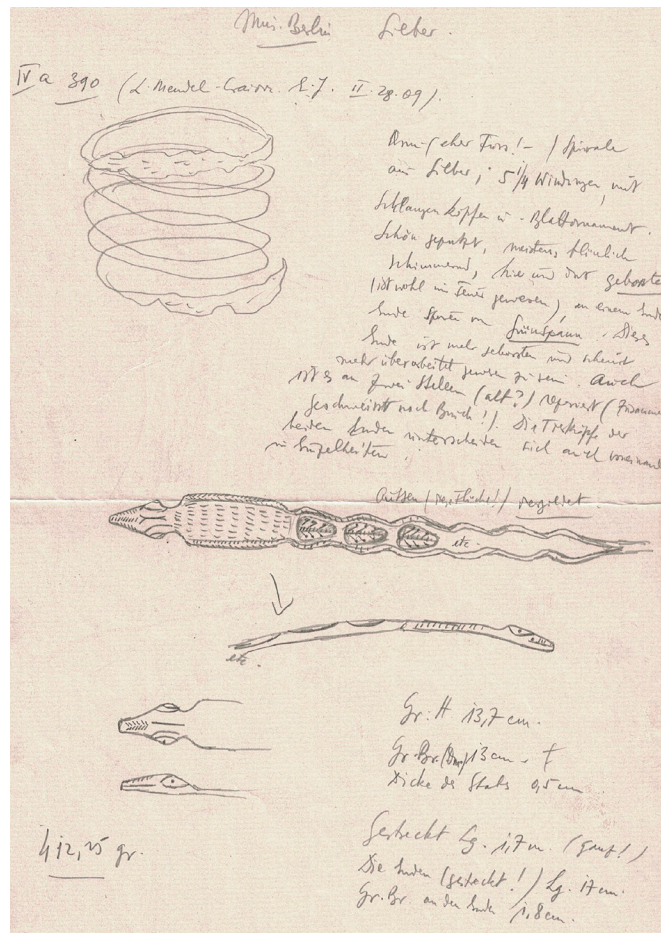

Fig. 3. Brățara spiralică documentată de Ion Nestor (fotocopie a originalului de format A4).

Fig. 3. Spiral bracelet Brățara spiralică documented by Ion Nestor; photocopy of the original (A4 format).

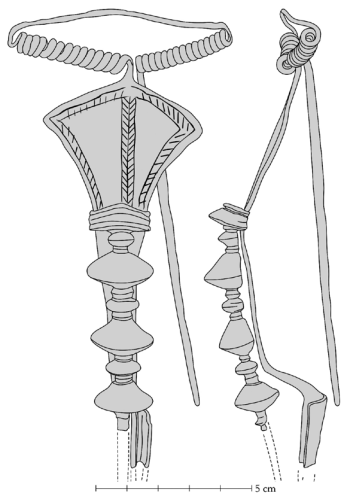

Fig. 4. Reconstituirea grafică a fibulei II 5654 (D.S.).

Fig. 4. Graphical restitution of the fibula II 5654 (D.S.).

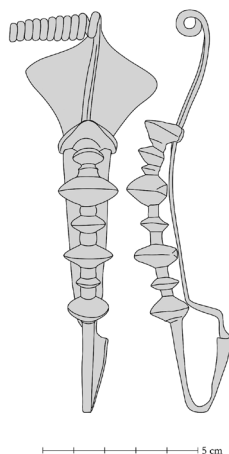

Fig. 5. Reconstituirea grafică a fibulei II 5655 (D.S.).

Fig. 5. Graphical restitution of the fibula II 5655 (D.S.).

In the same file there was also an envelope of 16/23 cm format. According to the postmark, the envelope was sent from Berlin on January 31, 1941, arrived in Bucharest on February 9, 1941, and was addressed to Ion Nestor ("Herrn Ion Nestor / Str. Victor Emanuel III / Casa Macca / Bukarest Rumänien" – typed text). The name of the sender was not indicated, but the stamp of the German Foreign Service ("Deutscher Ausländer-Dienst / Berlin N W7 / Unter den Linden 16") can also be recognized on the envelope. On the envelope, Ion Nestor wrote with blue pencil: "Argint dacic la Muz. Berlin / De publicat" ("Dacian silver at Mus. Berlin / to be published"). This goal has never been fulfilled.

Only one photo (13/18 cm format) was kept inside the envelope, showing one of the fibulae (fig. 8/2). The reverse of the photograph was stamped with the following form (completed with pencil and reproduced here in *italics*): "Staatl. Museum f./Vor- u. Frühgeschichte / Kat.-Nr. *IVd 1682* / Fundort *Komorn* / Grösse - / Platten-Nr. *4212* / Nur zu Studienzweck, Veröffentlichung ohne Benehmigung des Musums verboten" (translation: "State Museum for Pre- and Protohistory / Catalog number *IVd 1682* / Place of the discovery: *Komorn* / Dimension - / Plate no. *4212* / For scientific purposes only, publication without the consent of the Musuem prohibited"). The form stamped on the reverse of the photograph allows the identification of the mention "Mus. Berlin" on manuscript sheets with the *Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte* in Berlin.

In a note wrtitten next to the fibula II 5655 (Fig. 1) we read: "Dazu die Kette im Notizheft Berlin 1936" ("In addition, a chain mentioned in the Berlin register from 1936"). From this mention it appears that Nestor studied the silver objects at a later date than 1936 (year which becomes

Într-o însemnare scrisă în vecinătatea schiței fibulei II 5655 (fig. 1) citim: „Dazu die Kette im Notizheft Berlin 1936” („Pe lângă aceasta, un lanț menționat în registrul de la Berlin, din 1936”). Din această mențiune reiese că Nestor a documentat obiectele la o dată ulterioară anului 1936 (*terminus post quem*) și nu în timpul studiilor sale din Germania (1928-1932). Un alt indiciu pentru datarea schițelor sale este oferit de ștampila poștală amintită mai sus: ianuarie 1941. Foarte probabil, Nestor a documentat obiectele din argint după anul 1936, dar înaintea primirii fotografiei în 1941. Acest an reprezintă probabil *terminus ante quem* al întocmirii documentației.

În același dosar se mai afla și o notă „predare-primire” redactată de Mircea Babeș în martie 1979 și semnată de Vasile Dupoi. Potrivit notei, Dupoi ar fi preluat fotografiile uneia dintre fibule și a brățării din argint: „Predat lui Vasile Dupoi două fotografii d. l. Muzeul din Berlin/ - foto 4211 / - brățară IV a 390, clișeu 3230 / 5.03.1979”; semnează: „V. Dupoi”. În mod evident, Nestor primise în 1941 mai multe fotografii realizate pe baza clișeelelor din fototeca Muzeului de Stat din Berlin (probabil fotografiile tuturor pieselor schițate și documentate anterior). Fotografiile cu numerele de clișeu 4211 și 3230 nu au mai fost înapoiate și reintegrate în arhiva „Ion Nestor” și au rămas inedite (pot fi considerate pierdute). Teza de doctorat a lui Vasile Dupoi nu a fost niciodată publicată, iar exemplarul păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din București este lipsit de ilustrații (Dupoi 1980). Tentativa de a-l contacta pe Vasile Dupoi în ianuarie 2020 nu sa soldat cu nici un rezultat.

Prin strădania d-nei Katja Vollert, în arhiva fotografică a Muzeului de Stat din Berlin a mai fost identificată

the *terminus post quem* of the documentation) and not during his studies in Germany (1928-1932). Another clue is provided by the postmark mentioned above: January 1941. Obviously, Nestor was able to document the silver objects after 1936, but before receiving the photograph in 1941. This year probably represents the *terminus ante quem* of making the documentation.

In the same file there was also kept a handover note written in Romanian by Mircea Babeș in March 1979 and signed by Vasile Dupoi. According to the note, Mr. Dupoi allegedly took the photo of one of the fibulae and the photo of the silver brcelet: “Predat lui Vasile Dupoi două fotografii d. l. Muzeul din Berlin/ foto 4211 / brățară IV a 390, clișeu 3230 / 5.03.1979” (translation: “Two photos from the Berlin Museum handed to Vasile Dupoi / frame 4211 / bracelet IV a 390, frame 3230 / 5.03.1979); signed: “V. Dupoi”. Obviously, Nestor has received in 1941 several photos taken based on clichés from the archive of the Berlin State Museum (probably photos of all the silver objects previously sketched). The frames no. 4211 and 3230 were never returned to the “Ion Nestor” archive and have remained unpublished. Dupoi’s PhD thesis was not published either and the official copy kept in the Central University Library in Bucharest is devoided of any pictures (Dupoi 1980). My attempt to contact Mr. Dupoi in January 2020 was unsuccessful.

Thanks to Mrs. Katja Vollert’s efforts, in the photographic archive of the State Museum in Berlin was identified only the digital reproduction of the interwar negative of the photography of the spiral bracelet (fig. 11)². Other

² Information provided by Katja Vollert, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (September 2020).

doar reproducerea digitală a negativului interbelic al fotografiei brățării spiralice (fig. 11)². Alte fotografii (sau reproducerile lor digitale) nu au mai fost identificate. Cea mai mare parte a fototecii interbelice a Muzeului de Stat pentru Pre- și Protoistorie din Berlin au dispărut la finele celui de al II-lea Război Mondial³. Astfel, aspectul fibulelor II 5654 și II 5655 ne este accesibil numai mulțumită desenelelor lui Ion Nestor.

Descrierile și desenele lui Ion Nestor: observații generale

Nestor și-a redactat descrierile și observațiile în cea mai mare parte limba germană. Excepție face numai una dintre însemnările care însoțesc desenul fibulei II 5654, redactată în limba română: „ax de fier, căzut și lipsă în mare parte” (fig. 1).

Descrierea cea mai amănunțită este cea a brățării spiralice. De altfel, brățara era obiectul cel mai dificil de reprodus grafic. Nestor s-a mulțumit să deseneze aproape complet numai vederea uneia dintre plăcile terminale și cu totul parțial cealaltă terminație (fig. 3). Vederea de ansamblu a brățării a rămas la nivelul unei schițe nedefinitivate și imprecise – practic, o „mâzgăleală” (fig. 3). Însemnările dedicate fibulelor sunt mult mai tehnice și totodată mai succinte, iar desenele lor reunesc atât vederi din față, cât și din profil, elaborate și detaliate (fig. 1, 2).

photographs (or their digital reproductions) have not been identified. Most of the interwar photo library of the State Museum of Pre- and Protohistory in Berlin disappeared at the end of World War II³. Thus, the appearance of the fibulae inv. nos. II 5654 and II 5655 is accessible to us only thanks to the drawings of Ion Nestor.

Nestor's descriptions and drawings: general remarks

Nestor wrote his notes mostly in German. Only one of his notes, next to the drawn spring of the fibula II 5654 (fig. 1), was written in Romanian: “ax de fier, căzut și lipsă în mare parte” (translation: “iron shaft detached and largely missing”).

The spiral bracelet has been described in the most detailed way. In fact, the spiral bracelet was the most difficult object to reproduce graphically (fig. 3). Nestor drew almost completely one of the unfolded ending plates and only partially the other ending (actually just the protome). The general overview of the bracelet remained in the stage of an indefinite and imprecise sketch, practically a scribble (fig. 3). The fibulae were described in a much more technical and succinct manner, but their drawings are carefully elaborate and detailed, bringing together both front and profile views (figs. 1-2).

The fibulae were not reproduced on a 1 to 1 scale. The front and profile views of the fibula II 5655 measure 11.2 and respectively 10.9 cm, but its length would be 13 cm. The front and profile views of the fibula II 5654 measure 13.2

² Informații Katja Vollert, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (septembrie 2020).

³ Informații Dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (ianuarie 2020).

³ Information provided by Dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin – Stiftung Preussischer Kulturbesitz* (January 2020).

Fibulele nu au fost desenate la scara 1:1. Desenul vederii fibulei IV d 1682 măsoară 8,7 cm lungime, desenul profilului ei măsoară 7,8 cm lungime, dar, potrivit mențiunilor autorului, fibula ar fi măsurat 8,3 cm lungime. Desenele (vedere și profil) ale fibulei II 5655 măsoară 11,2 și respectiv 10,9 cm, dar lungimea indicată a piesei ar fi de 13 cm. Schițele fibulei II 5654 măsoară 13,2 și, respectiv 10,4 cm, dar lungimea piesei ar fi de 14,7 cm. În mod cert, desenul fibulei IVd 1582 nu este realizat după fotografie. Foarte probabil, piesele au fost reproduse de Ion Nestor prin desen liber după originale și la scări aproximativ asemănătoare (dar nu identice) cu originalele. Pe baza schițelor și descrierilor am tentat reconstituirea grafică scalată a celor patru piese (fig. 4, 5, 8/1 și 9).

Cele două fibule cu noduri

Piesele reconstituite grafic în figurile 4 și 5 sunt exemplare ale variantelor mari, bogat ornamentate, ale fibulelor cu noduri (Horedt 1973, 131-133, tipul A1b; Rustoiu 1997, 31, tipul Id; Spânu 2012, 44-45, fig. 6, tipul 1.3.4; Zirra 2017, 62-67, tipul 39c). Dacă determinările dimensiunilor de către Ion Nestor sunt corecte (și nu există nici un motiv ca să ne îndoim de aceasta!), fibulele cu noduri de la Berlin se numără printre cele mai lungi exemplare cunoscute până acum. Fibula II 5654 (partea păstrată măsoară 14,7 cm) a avut, foarte probabil, o lungime inițială mai mare, de peste 15 cm. Această valoare este foarte apropiată de lungimea celui mai mare exemplar întreg cunoscut până acum: fibula de la Gorni Dăbnic, 15,4 cm lungime. Cealaltă fibulă (II.

and respectively 10.4 cm, but its length would be 14.7 cm. The front view of the fibula IVd 1682 measures 8.7 cm long, its profile view measures 7.8 cm long, but according to Nestor, the length of the item is 8.3 cm. Certainly, the fibula IVd 1582 was not drawn after photo. We can be sure that Nestor reproduced the documented all the four items by free drawing of the originals, at scales close to the reality, but not 1 to 1. Based on Nestor's sketches and descriptions, I attempted a correctly scaled graphic reconstruction of the silver objects (figs. 4, 5, 8/1 and 9).

The two knots fibulae

The items graphically reconstructed in figures 4 and 5 are samples of the large and richly ornamented variant of the silver knots fibulae (German: *Knotenfibeln*, Romanian: *fibule cu noduri*) (Horedt 1973, 131-133 (A1b); Rustoiu 1997, 31 (Id); Spânu 2012, 44-45, fig. 6 (1.3.4); Zirra 2017, 62-67, (39c)). If Nestor's measurements are correct (and there are no reasons to doubt that), the knots fibulae from Berlin are among the longest specimens of this type known so far. The fragmentary fibula II 5654 (now 14.7 cm long) had probably an initial length of over 15 cm. This value is very close to that of the Gorni Dăbnic fibula (15.4 cm long), which is the largest intact specimen kept intact to this day. The other knots fibula (II. 5655, 13 cm in length) must be considered in torn among the large specimens of this typological series (over 12 cm in length) (Spânu 2012, 42). The weight of the two knots fibulae from Berlin was not indicated. However, their large size may correspond to high weight values (about 200 g of silver), like the pair of fibulae from Lupu hoard (each 189 g), or like the whole fibula from Sacalasău Nou - B (205 g) (Spânu 2012, 42-43, fig. 5).

Fig. 6. Granițe politice și administrative în perioada 1849-1867 în estul Bazinului Carpatic (D.S.).

Fig. 6. Political and administrative borders from 1849-1867 in the eastern Carpathian Basin (D.S.).

5655) măsoară 13 cm lungime și, astfel, se numără printre exemplarele mari (de peste 12 cm lungime) ale acestei serii tipologice (Spânu 2012, 42). Trebuie regretată omiterea indicării greutateii celor două piese. Dimensiunile lor relativ mari pot corespunde însă unor valori ponderale înalte (ca. 200 g), asemeni fibulelor de la Lupu (189 g fiecare) sau asemeni exemplarului întreg de 205 g de la Sacalasău Nou - B (cf. Spânu 2012, 42-43, fig. 5).

According to Nestor's notes, the two knots fibulae would have occurred in the years 1865-1866 in the Borsod County in Hungary (German: *Borsoder Komitat*, Hungarian: *Borsod megye*, see fig. 6). The Borsod County is located west of the Tisza river, in a region where, so far, no samples of "Dacian" silvercraft have been reported (fig. 7). In fact, a "Dacian" cultural presence in northern Hungary could not be convincingly documented (Almássy 2009)⁴. The information regarding the origin of the two knots fibulae is therefore suspicious. Most likely, the fibulae were purchased in Borsod County, but their place of discovery should be sought elsewhere: somewhere within the borders of Hungary. But the question may be asked: inside the borders of which Hungary?

In the years 1865-1866, the system of the dual monarchy (also called the *Austro-Hungarian Compromise* of 1867, German: *Ausgleich*) (Roth 2012, 105-112) had not been yet established, and the Habsburg Kingdom of Hungary did not yet include the Grand Principality of Transylvania (fig. 6). Therefore, the origin of the fibulae should not be sought in historical Transylvania. Most likely, the fibulae could be discovered in an area east of the Tisza Plain (Hungarian: *Alföld*), perhaps on the western slopes of the Apuseni Mountains. The area partially corresponds to the territory named in the 16th - 17th centuries *Partium* (*partium regni Hungariae* or *Partes adnexae*) (Roth 2012, 46 (fig.) and 51-52), respectively to the counties Arad, Bihor and Satu Mare

⁴ Even if some ceramic forms considered "Dacian" appear in the oppida from Bratislava and Devin (Čambal et al. 2015, 230, fig. 4/7-16), the high status markers specific to the "Dacian" group are still missing. In fact, the spectrum of fibulae in these oppida (Čambal et al. 2015, 232-234, 237, figs. 6-7 and 8/23) is significantly different of the Late La Tène repertoire of fibulae in pre-Roman Dacia (Rustoiu 1997, Zirra 2017). Cf. Strobel 2015, 47-48.

Potrivit informațiilor reproduse de Ion Nestor, cele două fibule cu noduri ar proveni din Comitatul Borsod din Ungaria („*Borsoder Komitat*”; magh. *Borsod megye*) și au fost achiziționate în anii 1865-1866. Comitatul Borsod se află pe malul vestic al Tisei (fig. 6), într-o regiune în care, până acum, nu au fost identificate niciodată mostre ale orfevreriei „dacice”. De altfel, prezența culturală „dacică” nu a putut fi documentată convingător în nordul Ungariei (Almássy 2009)⁴. Informația referitoare la locul de descoperire a celor două fibule este deci suspectă. Probabil, cele două fibule au fost achiziționate (!) în Comitatul Borsod, iar descoperirea lor ar trebui căutată undeva, în interiorul granițelor Ungariei. Se poate pune însă întrebarea: în interiorul granițelor cărei Ungarii?

În anii 1865-1866, sistemul dualist (germ. *Ausgleich*) (Roth 2012, 105-112) nu fusese încă instaurat în Imperiul Austriac, iar Regatul Ungariei Habsburgice nu cuprindea (încă) Marele Principat al Transilvaniei. Origina fibulelor nu ar trebui căutată, deci, în Transilvania istorică. Cel mai probabil, fibulele provin dintr-o regiune aflată la est de Câmpia Tisei (magh. *Alföld*), poate de pe versanții de occidentali ai Munților Apuseni. Zona corespunde parțial cu teritoriul denumit în secolele XVI-XVII *Partium* (*partium regni Hungariae* or *Partes adnexae*) (Roth 2012, 46 (fig. 6) și 51-52), respectiv cu județele Arad, Bihor și Satu Mare de pe teritoriul actual al României („Crișana”). Această

⁴ Chiar dacă unele forme ceramice considerate „dacice” apar în așezările de la Bratislava și Devin (Čambal et al. 2015, 230, fig. 4/7-16), însemne de putere specifice grupei „dacice” lipsesc. De altfel, spectrul de fibule din aceste așezări (e.g. Čambal et al. 2015, 232-234, 237, fig. 6-7 și 8/23) este sensibil diferit față de repertoriul fibulelor din Dacia preromană (Rustoiu 1997; Zirra 2017). Cf. Strobel 2015, 47-48.

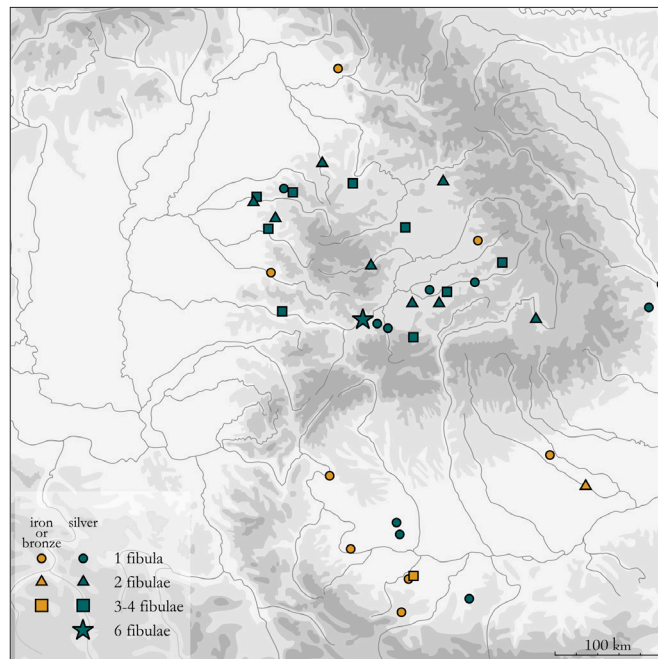

Fig. 7. Răspândirea fibulelor cu noduri din fier, bronz sau argint (D.S.).

Fig. 7. Spreading of the knots fibulae on iron, bronze or silver (D.S.).

of present-day Romania (“Crișana”). This location would be adequately harmonized with the spreading area of the Late La Tène silver knots fibulae (cf. Spănu 2012, 148, fig. 51): so far, no such fibula has been discovered in the Tisza Plain / Alföld or to the west of it (fig. 7).

The origin of the two fibulae represents a dilemma similar to that of the silver specimen attributed at one point and erroneously, to the discovery from Ostrovany / Ostrópataka (Slovakia). Peter Prohászka rightly considered that the fibula kept at the Museum of Art History (*Kunsthistorisches*

localizare s-ar armoniza adecvat cu aria de răspândire a fibulelor cu noduri din argint (cf. Spânu 2012, 148, fig. 51): până acum nici o fibulă cu noduri nu a fost descoperită cert în Câmpia Tisei sau la vest de aceasta (fig. 7).

Proveniența celor două fibule prezintă o dilemă similară celei a exemplarului atribuit la un moment dat, în mod eronat, descoperirii de la Ostrovany / Ostrópataka (Slovakia). Pe bună dreptate, Peter Prohászka considera că exemplarul păstrat la Kunsthistorisches Museum din Viena provine din Transilvania sau Partium/Crișana (Prohászka 2006, 24-25, fig. 9⁵; Spânu 2012, 253, nr. 193, pl. 107/1). Această fibulă a fost desenată în jurul anului 1800 pe o planșă în care a mai fost reprezentată și o linguriță din inventarul fastuosului mormânt vandalic din secolul al V-lea p. Chr. De aici și confuzia. Foarte probabil, fibula cu noduri păstrată la Viena ar trebui pusă în legătură cu mențiunea descoperirii unor fibule din argint pe Dealul Grădiștii tot în jurul anului 1800⁶. În orice caz, fibula discutată de către Peter Prohászka evidențiază posibilitatea ca piese originare din aria „dacică” să fi fost atribuite eronat în epocă modernă unor descoperiri din regiunile centrale sau vestice ale Bazinului Carpatic. Este și cazul fibulelor cu noduri achiziționate (dar nu și descoperite) în Comitatul Borsod.

⁵ Reproduce desenul în peniță al lui J. G. Mansfeld.

⁶ Jakó 1968, 334-335 citează raportul lui Paul Török din 4 iulie 1803 în care este evocată descoperirea întâmplătoare a unor fibule din argint la Grădiștea de Munte: „Imo eversae per ventum e terra arbores suis radicibus ferramenta iam consummata secum extollunt, prout mea quoque in praesentia talis eversae arboris inter radices adstans Valachus argenteae fibulae particulam detexit”.

Museum) in Vienne came from Transylvania or Partium / Crișana (Prohászka 2006, 24-25, fig. 9⁵; cf. Spânu 2012, 253, no. 193, pl. 107/1). This knots fibula was drawn around 1800 in the same sheet on which was also represented a spoon from the magnificent Vandal burial from the 5th century AD – hence the confusion. The item preserved in Vienna could be related to the discovery of silver fibulae on Dealul Grădiștii around 1800⁶. In any case, the fibula discussed by Peter Prohászka highlights the possibility of wrong assignment of “Dacian” silver items to discoveries made in the central or western regions of the Carpathian Basin. This is most likely also the case of knots fibulae purchased (but not discovered!) in Borsod County.

The two knots fibulae documented by Nestor do not form a pair. Although they belong to the same type and even to the same variant, the two fibulae still have different sizes and ornamentation. Fibula II 5654 is longer by ca. 2 cm than the fibula II 5655 (to compare figs. 4 and 5). The bow plate of the longer fibula is decorated with engraved lines suggesting the wrapped rope and the “fish bone” motif on its median axis. The bow plate of the smaller fibula was not engraved at all. The concept of a pair of knots fibulae is illustrated by the inventory from Lupu (Spânu 2012, 125, pl. 65): the two fibulae in this hoard have identical dimensions and ornamentation. Similar cases can be found in other hoard inventories, e.g. Sărăcsău, Bistrița and others (Spânu 2012, 97, pl. 7 (the Bistrița hoard), pl. 125 (the Sărăcsău hoard)). The differences between the two

⁵ Reproduces J. G. Mansfeld's pen drawing.

⁶ Jakó 1968, 334-335 quotes Paul Török's report of July 4, 1803 in which the fortunate discovery of silver fibulae at Grădiștea de Munte is evoked: “Imo eversae per ventum e terra arbores suis radicibus ferramenta iam consummata secum extollunt, prout mea quoque in praesentia talis eversae arboris inter radices adstans Valachus argenteae fibulae particulam detexit”.

Cele două fibule cu noduri documentate de Ion Nestor nu formează o pereche. Deși aparțin aceleiași tip și chiar aceleiași variante, cele două fibule au dimensiuni și o ornamentație diferite. Fibula II 5654 a fost mai lungă cu cca 2 cm decât fibula II 5655 (de comparat fig. 4 și 5). Placa arcului exemplarului II 5654 este ornamentată cu brâie gravate pe margini și cu motivul „spinare de pește” pe axa mediană. Placa arcului celeilalte fibule nu a fost deloc ornamentată prin gravare. Ideea de pereche de fibule cu noduri este ilustrată prin excelență de inventarul tezaurului de la Lupu (Spânu 2012, 125, pl. 65): acolo, cele două fibule au dimensiuni identice și o ornamentație cvasi-identică a piciorului; plăcile celor două arcuri sunt lipsite de ornamente gravate. Cazuri similare de fibule identice pot fi regăsite și în alte inventare, de exemplu la Sărăcsău, Bistrița ș.a. (Spânu 2012, 97, pl. 7 (Bistrița), pl. 125 (Sărăcsău)). Diferențele dimensionale și ornamentale dintre cele două fibule „berlineze” contravin conceptului de pereche de fibule ilustrat de inventarele tezaurilor „dacice”. Nu se poate preciza însă dacă cele două fibule au aparținut sau nu aceleiași tezaur.

Potrivit unei însemnări a lui Nestor (fig. 1; „Dazu die Kette im Notizheft 1936, Berlin”), una dintre fibule s-ar fi putut asocia unui lanț menționat în registrul din 1936 al muzeului de la Berlin (astăzi pierdut). Informația este extrem de lapidară, dar susține ipoteza provenienței măcar a uneia dintre fibule dintr-un tezaur descompletat. Nu este limpede dacă lanțul menționat a fost asociat cu ambele fibule.

fibulae from Berlin contradict the concept of pair illustrated by the fibulae of the “Dacian” hoards. However, it cannot be specified whether or not the two fibulae belonged to the same hoard.

According to a remark recorded by Nestor (fig. 1: “Dazu die Kette im Notizheft 1936, Berlin”), one of the fibulae could have been associated with a chain mentioned in the 1936 register of the Museum in Berlin (now lost). This information is extremely succinct but supports the hypothesis of the origin of at least one fibula from a hoard with a more complex association of ornaments. It is not clear whether the chain was associated with both Berlin fibulae.

The silver knots fibulae were mostly discovered in hoards (non-funerary, possibly votive depositions) dated in the LT D2a phase (Spânu 2019, 180-182). This conjuncture could be certified in some cases by field surveys (e.g. at Sărăcsău and Lupu) (Floca 1956; Glodariu, Moga 1997; Gheorghiu, Glodariu 1998). The knots fibulae found less frequently in settlements were made of silver or bronze (Poiana, Popești, Sighișoara) and, with the exception of the specimens from Tășad, they are smaller in size (Rustoiu 1997, 32; Spânu 2002, 95; Spânu 2012, 161; Zirra 2017, 63-64). Knots fibulae found in cremation graves (certainly at Tilișca and probably at Rotbav) (Spânu 2012, 106-107, pl. 152)⁷ were strongly fragmented show traces of secondary exposure to

⁷ The archaeological context of the knots fibulae from Rotbav could not be specified (Sîrbu, Savu 2015, 102). Their precarious state of preservation (Sîrbu, Savu 2015, 118-119, fig. 9/5 and 10/6-7) indicates a deliberate destruction similar to that of the fibulae from Tilișca. Most likely, the Rotbav fibulae come from a destroyed grave. By analogy with the knots fibulae from Mătășaru and București (Rustoiu 1997, 95, list 1, nos. 3 and 16; Zirra 2017, 313, type 39a), the bronze fibulae found in the cremation grave from Altimir “Zămeni Hrăni” (Nikolov 1972, 64-66, fig. 12) can be ascribed to the same typological series.

Fibulele cu noduri din argint au fost descoperite frecvent în tezaure (depuneri non-funerare) datate în faza LT D2a (Spânu 2019, 180-182). Această conjunctură a putut fi certificată ca atare, în urma unor sondaje de verificare (de exemplu la Sărăcsău și Lupu) (Floca 1956; Glodariu, Moga 1997; Gheorghiu, Glodariu 1998). Exemplarele descoperite mai rar în așezări (Poiana, Popești, Sighișoara) au fost realizate din argint sau bronz și, cu excepția celor de la Tășad, sunt de dimensiuni mici (Rustoiu 1997, 32; Spânu 2002, 95; Spânu 2012, 161; Zirra 2017, 63-64). Fibulele cu noduri descoperite în morminte de incinerare (în mod cert la Tilișca, probabil și la Rotbav) (Spânu 2012, 106-107, pl. 152)⁷ au fost puternic fragmentate și prezintă urme de ardere secundară. Nu este cazul fibulelor de la Berlin. În aceste condiții, este mai plauzibil ca fibulele „berlineze” să provină dintr-unul sau două (?) tezaure descoperite întâmplător în extremitatea vestică a arealului orfevreriei „dacice”.

Fibula cu sfere gravate oblic pe picior

Fibula a fost realizată din argint, dar resortul a fost consolidat cu un ax din bronz rupt în două. Piesa măsoară 8,3 cm lungime, iar resortul bilateral format din 15 spire are o anvergură de 3,9 cm. Greutatea nu a

fire. This is not the case with the Berlin fibulae. Under these conditions, it is more plausible that the fibulae documented by Nestor come from one or two hoards discovered by chance in the western extremity of the “Dacian” silvercraft area.

The fibula with foot spheres decorated with sloping notches

The third fibula documented by Nestor (figs. 2 and 8) was made of silver, but the spring has been strengthened by a bronze shaft splited in two parts. The fibula measures 8.3 cm in length, and the spring with 15 windings has a span of 3.9 cm; its weight was not indicated. The construction corresponds to the middle La Tène scheme. The ornamentation of the foot consists of three spheres engraved with sloping notches. Such a decoration is not specific to the repertoire of “Dacian” silvercraft. The fibula IVd 1582 should not be confused typologically with the knots fibulae presented above.

According to Nestor, this fibula comes from “Komorn”. Komorn is actually the German name for the city of Komárom, Esztergom county, Hungary and for its Slovak pendant the town of Komárno, both separated by the Danube. The territory of Komárom city includes the former town of Szőny, as well as the ruins of the Roman Municipium of Brigetio. We will never know if the silver fibula was discovered or only purchased at Komárom. As I will show below, the fibula still integrates properly in the repertoire of the Late La Tène fibulae from the central and western regions of the Carpathian Basin.

⁷ Contextul fibulelor cu noduri de la Rotbav nu a putut fi precizat (Sîrbu, Savu 2015, 102). Starea lor precară de conservare (Sîrbu, Savu 2015, 118-119, fig. 9/5 și 10/6-7) sugerează o distrugere intenționată similară fibulelor de la Tilișca. Proveniența lor funerară (dintr-un mormânt distrus) este plauzibilă. Prin analogie cu fibulele cu noduri de la Mătăsuru și București considerate în genere „fibule cu noduri” (Rustoiu 1997, 95, lista 1 nr. 3 și 16; Zirra 2017, 313, tip 39a), fibulele din bronz din mormântul de incinerare de la Altimir „Zărneni Hrăni” (Nikolov 1972, 64-66, fig. 12) pot fi încadrate tipologic în mod asemănător.

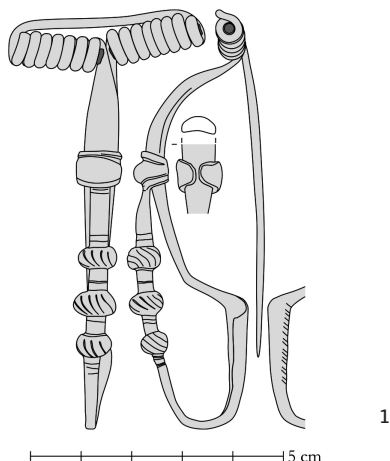

Fig. 8. 1 - Reconstituirea grafică a fibulei IVD 1582; 2 - fotografia aceleiași piese din arhiva Nestor; reproducere cu acordul dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin*.

Fig. 8. 1 - Graphical restitution of the fibula IVD 1582; 2 - photo of the same fibula kept in the “Ion Nestor” archive; reproduction with the consent of Dr. Manfred Nawroth, *Staatliche Museen zu Berlin*.

fost indicată. Construcția fibulei corespunde schemei La Tène mijlociu. Ornamentația piciorului este formată din trei sfere decorate cu linii oblice gravate. Un astfel de decor este absent în repertoriul orfevreriei „dacice”. Fibula IVD 1582 nu trebuie confundată tipologic cu fibulele cu noduri prezentate anterior.

Potrivit lui Nestor, această fibulă provine de la „Komorn”. Komorn este de fapt numele german al orașului Komárom din Ungaria (com. Esztergom) și al pandantului său slovac Komárno, ambele despărțite de Dunăre. Teritoriul orașului Komárom integrează fosta

Bronze and silver have become raw materials of choice for the Late La Tène fibulae in the Carpathian Basin (Dizdar, Božič 2010, 147; Božič 2014, 10; cf. Maciałowicz 2015, 279-285). The intensification of silver processing in the area of the middle Danube bend is moreover illustrated by the local monetary issues during the pre-Roman period (Militký 2015, 91-92, 83, fig. 9 (drachmas of the Boii); Torbágyi 1984 (denarii of the Eravisci)).

The sloping notches on the foot spheres could be perceived as a simplification of the more complex ornamentation of certain specimens of the Zvonimirov type fibulae, spread

localitate Szőny, precum și ruinele municipiului roman Brigetio. Nu vom ști poate niciodată dacă localitatea Komorn/ Komárom este locul de descoperire sau numai locul de achiziționare a fibulei din argint. Totuși, după cum va reieși în cele ce urmează, fibula IVd 1582 se integrează adecvat în repertoriul morfologic al fibulelor La Tène târziu din Bazinul Carpatic.

Bronzul și argintul au devenit materii prime predilecte pentru manufacturarea fibulelor din Bazinul Carpatic la începutul La Tène-ului târziu (Dizdar, Božič 2010, 147; Božič 2014, 10; Maciałowicz 2015, 279-285). Intensificarea prelucrării argintului în zona cotului Dunării Mijlocii este ilustrată, de altfel, și de emisiunile monetare locale preromane (Militký 2015, 91-92, 83, fig. 9: drachme boice; Torbágyi 1984: denari eravisci).

Hașurările oblice de pe noduri ar putea fi percepute ca o simplificare a ornamentației mai complexe a unor exemplare ale fibulelor de tip Zvonimirov, răspândite în sud-vestul Bazinului Carpatic și datate în etapa târzie a La Tène-ului mijlociu (LT C2) (Božič 2016, 47, fig. 1a – exemplu; 59 – date; 61, fig. 4 – răspândire). Ornamentarea proeminențelor piciorului cu seturi de linii oblice poate fi recunoscută pe unele exemplare ale tipului Mötschwil de la Manching sau Frauenberg (Gebhard 1991, 107, nr. 22, pl. 2/22; Puhm 1997, 223, nr. 2), pe exemplare ale variantei Mötschwil-Gemeinlebern (Božič 1993, 196, fig. 4/2), pe unele exemplare ale tipurilor Velem Szentvid (Miske 1898, 143, fig. 27; Zachar 1976, 68, fig. 3) și Magdalenska gora (mai ales varianta 3) (Dizdar, Božič 2011, 150, fig. 4/3) sau pe unele exemplare ale tipului Ljubljana (Božič 2016, 62, fig. 5).

in the south-western Carpathian Basin and framed in the later stage of middle La Tène (LT C2) (Božič 2016, 47, fig. 1a (sample), 59 (chronology), 61, fig. 4 (spreading of the type)). The same ornamentation can be recognized on some specimens of the Mötschwil type from Manching or Frauenberg (Gebhard 1991, 107, no. 22, pl. 2/22, Puhm 1997, 223, no. 2), on specimens of the Mötschwil-Gemeinlebern variant (Božič 1993, 196, fig. 4/2), on some specimens of the types Velem Szentvid (Miske 1898, 143, fig. 27; Zachar 1976, 68, fig. 3) and Magdalenska gora (especially variant 3) (Dizdar, Božič 2011, 150, fig. 4/3) or on some fibulae of the Ljubljana type (Božič 2016, 62, fig. 5).

The Mötschwil fibulae were considered the leading type of the LT C2 phase (Márton 2004, 279-281, with previous literature), but, according to Dragan Božič, the Gemeinlebern variant continued to be integrated in contexts of the next chronological phase (LT D1) (Božič 1993, 197). The lost fibula from Berlin, however, differs from the examples of the Mötschwil-Gemeinlebern variant by three characteristics. (1) Seen in profile, the bow does not look like a simple, slightly arched circle segment (as in the case of the “classic” specimens of the Mötschwil type), but it is strongly vaulted and forms an almost trapezoidal path. A similar characteristic is shown by other types of fibulae of Middle La Tène scheme but dated in Late La Tène period (e.g. Beltz J type, Ornavasso type etc.). (2) The protrusions on the foot of the Mötschwil-Gemeinlebern fibulae are flat in the back side, and have a semicircular section. It is not the case of the Berlin fibulae, whose foot protrusions are spherical. (3) The spring of the lost fibula has a large number of windings – more precisely 15 – much higher than the standard of the Mötschwil-

Fibulele de tip Mötschwil au fost considerate fosila directoare a fazei LT C2 (Márton 2004 279-281, cu literatura anterioară), dar, potrivit lui Dragan Božič, varianta Gemeinlebern continuă să se regăsească și în contexte din faza următoare (LT D1) (Božič 1993, 197). Fibula pierdută de la Berlin diferă însă de exemplarele variantei Mötschwil-Gemeinlebern prin trei aspecte. (1) Privit din profil arcul nu se aseamănă unui simplu segment de cerc (așa cum se întâmplă în cazul exemplarelor clasice ale tipului Mötschwil), ci este puternic boltit și formează un traseu trapezoidal. O caracteristică asemănătoare o regăsim în cazul altor fibule de schemă La Tène mijlociu, date în La Tène-ul târziu (e.g. fibulele Beltz J, fibulele Ornavasso, fibulele cu noduri ș.a.). (2) Proeminențele de pe piciorul fibulelor Mötschwil-Gemeinlebern sunt plate pe revers, iar secțiunea lor este semicirculară. Nu este cazul fibulei de la Berlin, ale cărei proeminențe de pe picior sunt sferice. (3) Resortul fibulei pierdute are un număr mare de spire, respectiv 15, cu mult superior standardului fibulelor Mötschwil-Gemeinlebern (4-6 spire) (Božič 1993, 197). Ori, resortul cu un număr mare de spire (10-20) reprezintă o specificitate a mai multor tipuri de fibule date în La Tène-ul târziu. Printre acestea se numără fibulele Ornavasso, fibulele Jarak, unele exemplare ale fibulelor Nauheim, fibulele cu noduri din Transilvania și, nu în ultimul rând, fibulele Magdalenska gora.

Asemeni fibulelor de tip Oberleiserberg, Velem Szentvid sau Szárazd, tipul Magdalenska gora ilustrează schema La Tène târziu (arcul și piciorul au fost turnate împreună) dar, aspectul general amintește de replierea piciorului peste arc specifică schemei La Tène mijlociu. Tranziția de la schema

Gemeinlebern fibulae (4-6 windings) (Božič 1993, 197). By the way, the wide spring is a specific to several types from the Late La Tène period, such as Ornavasso type fibulae, the Jarak type fibulae, some specimens of the Nauheim type fibulae and last but not least the Magdalenska gora fibulae.

Like the Oberleiserberg, Velem Szentvid or Szárazd type fibulae, the Magdalenska gora fibulae correspond to the Late La Tène scheme (the bow and the foot are cast together), but their general shape is still reminiscent of the Middle La Tène fibulae. The transition from the Middle La Tène scheme to the Late La Tène scheme is further illustrated by the specimens of the Podzemelj type (Božič 2001, 189-190, fig. 25). The emergence of the new technology and new scheme correspond to the beginning phase of the Late La Tène period in the Eastern Alpine regions (LT D1). The Magdalenska gora fibulae are spread preferentially in Slovenia and Croatia but, sometimes have been exported also to northern Transdanubia (Dizdar, Božič 2011, 152, map. 2). Similar contacts between the territories of the Taurisci and Boii are also illustrated by the spread of the Ljubljana type fibulae (Božič 2016, 62).

The overcast of the fibula body over the spring wire (German: *Überfangguss*), identified in the case of the Magdalenska gora type (Dizdar, Božič 2011, 147), it is also attested by the Nova vas and Almgren 65 types of fibulae (Božič 2008, 74-77; Drnić 2016, 52, fig. 4). These types are specific to the Mokronog III.1 phase (LT D1). A close technological analogy is illustrated by the Cuxhaven type fibulae from northern Europe (the Elbe estuary) (Wendowski-Schünemann 2000; Meyer 2000). The chronological framing of the Cuxhaven fibulae is uncertain but their general shape resembles that of the step fibulae (German: *Stufenfibeln*

La Tène mijlociu la cea La Tène târziu este ilustrată și de exemplarele tipului Podzemelj (Božič 2001, 189-190, fig. 25). Apariția noii tehnologii și, implicit, a noii scheme corespunde fazei de început a La Tène-ului târziu din regiunile de est-alpine (LT D1). Fibulele de tip Magdalenska gora se concentrează în Slovenia și nord-vestul Croației, dar, izolat, unele exemplare au fost exportate și în nordul Transdanubiei (Dizdar, Božič 2011, 152, map. 2). Contacte similare mult mai intense între teritoriile tauriscilor și boiilor sunt ilustrate de răspândirea fibulelor de tip Ljubljana (Božič 2016, 62).

Supraturarea corpului fibulei peste firul din care s-a realizat resortul (germ. *Überfangguss*), identificată în cazul fibulelor Magdalenska gora (Dizdar, Božič 2011, 147), mai este atestată și în cazul tipurilor Nova vas și Almgren 65 (Božič 2008, 74-77; Drnić 2016, 52, fig. 4). Aceste tipuri sunt specifice inventarelor funerare ale fazei Mokronog III.1 (LT D1). O analogie tehnologică apropiată este ilustrată de tipul Cuxhaven din nordul Europei – mai precis din zona estuarului Elbei (Wendowski-Schünemann 2000; Meyer 2000). Datarea fibulelor Cuxhaven este incertă, dar forma lor generală se aseamănă cu cea a fibulelor-treaptă (germ.: *Stufenfibeln*, *Spätlatènefibeln mit stufenförmigem Bügel*). Acestea, la rândul lor, au fost considerate materializarea cea mai timpurie a schemei La Tène târziu în Europa nord-centrală (Brandt 2001, 90)⁸. Discuția ar putea să pară îndepărtată de fibula

⁸ Argumente pentru o datare mai târzie decât faza LT C2 (Przeworsk A1) a fibulelor-treaptă, respectiv în faza Przeworsk A2 / LT D1 sunt oferite de Bokinić 2005, 126, 130. Explorarea sincronismului tehnologic dintre fibulele Cuxhaven și fibulele pseudo-La Tène mijlociu din Bazinul Carpatic (Oberleiserberg, Szárazd, Velem-Szentvid, Magdalenska gora) ar constitui un subiect interesant de cercetare care depășește însă cadrul discuției de față.

or *Spätlatènefibeln mit stufenförmigem Bügel*). In turn, the latter were considered to be the earliest materialization of the Late La Tène scheme of fibulae in north-central Europe (Brandt 2001, 90)⁸. The discussion may seem far removed from the lost fibula from Berlin, but it reveals the extremely dynamic context of the large supra-regional relations from the beginning of the Late La Tène period. In any case, the ornamentation with sloping notches on the foot spheres is found on fibulae of several types dated in Late La Tène period, and spread in the central and western regions of the Carpathian Basin. The possible dating of the Berlin fibula in the LT D1 phase is not contradicted by the use of silver or by the large number of windings of the spring. A possible use of the fibula in a later phase (LT D2) should not be lost sight of. In this sense, the relative (!) resemblance to knots fibulae from Transylvania could be invoked.

Made of silver, and with a complex ornamentation of the foot, the fibula IvD 1582 could represent a sign of individual prestige within a Celtic community (probably Boii or Eravisci) in the period preceding the Roman conquest of Transdanubia (LT D1-D2)⁹. The Berlin fibula must be added to the few Late La Tène jewellery items from the central regions of the Carpathian Basin, such as the fibulae from

⁸ Arguments for a later chronological framing of the step fibulae (German: *Stufenfibeln*) not only in LT C2/Przeworsk A1 phase, but especially in the LT D1/ Przeworsk A2 phase are advanced by Bokinić 2005, 126, 130. The technological synchronism between the Cuxhaven type fibulae and the fibulae of pseudo-Middle La Tène scheme from the Carpathian Basin (the Oberleiserberg, Szárazd, Velem-Szentvid, Magdalenska gora types) would be an interesting research topic that goes beyond the scope of this debate.

⁹ For the Celtic communities attested in Transdanubia at the beginning of Roman period see Kovács 2015. It should be noted the mention in *Demensuratio provinciarum* 18, according to which, the "Wasteland of the Boii" was still inhabited by them in Augustan time ("desertis, in quibus habitabant Boi et Carni" – quoted by Kovács 2018, 167). The Illyrian Azales were relocated in the Brigetio area at the beginning of the Imperial time (Mócsy 1974, 55, 59; Dzino 2010, 167).

pierdută de la Berlin (de schemă La Tène mijlociu), dar relevă contextul extrem de dinamic al amplelor relații supraregionale de la începutul La Tène-ului târziu. Fapt relevant, decorarea proeminențelor cu incizii oblice gravate este ilustrată pe fibule ale mai multor tipuri de fibule datate în La Tène-ul târziu și răspândite în regiunile centrale și de vest ale Bazinului Carpatic. Posibila datarea a fibulei de la Berlin în faza LT D1 nu este contrazisă nici de recursul la argint și nici de numărul mare spire al resortului. O eventuală folosire a fibulei „berlineze” și într-o fază ulterioară (LT D2) nu trebuie pierdută din vedere. În acest sens, ar putea fi invocată totuși și relativa (!) asemănare cu fibulele cu noduri din Transilvania.

Realizată din argint, cu o ornamentație complexă, fibula IVd 1582 a reprezentat un însemn de prestigiu individual în cadrul unei comunități celtice (probabil boii sau eravisci) în perioada care a premers cuceririi romane a Transdanubiei (LT D1-D2)⁹. Piesa se adaugă puținelor piese de port și de podoabă realizate din metale prețioase în La Tène-ul târziu în regiunile centrale ale Bazinului Carpatic, așa cum sunt fibulele din argint de la Sárász-Regöly (Hampel 1891, 280, fig. 1-5; Szabó 1999, 116) sau colanul din aur de la Miava, lângă Nitra în Slovacia (Fettich 1951, 194, pl. XIII/1-1a). Absența oricărei informații contextuale (mormânt, tezaur, descoperire în așezare ?) împiedică deslușirea unor semnificații culturale sau istorice suplimentare ale fibulei „berlineze” pierdute.

⁹ Pentru comunitățile celtice atestate la începutul epocii romane în Pannonia Superioară: Kovács 2015. Trebuie remarcată mențiunea din *Demensuratio provinciarum* 18, potrivit căreia, pustiul boiilor a fost totuși locuit („desertis, in quibus habitabant Boi et Carni”, citat după Kovács 2018, 167). Azalii ilirici au fost deplasați în zona Brigetio la începutul epocii imperiale (Mócsy 1974, 55, 59; Dzino 2010, 167).

Sárász-Regöly (Hampel 1891, 280, fig. 1-5; Szabó 1999, 116) or the torc from Miava, near Nitra in Slovakia (Fettich 1951, 194, pl. XIII/1-1a). The absence of any contextual information (grave, hoard, settlement find ?) prevents the disclosure of additional cultural or historical significance of the lost Berlin fibula.

The silver spiral bracelet

The silver specimen documented by Nestor (figs. 3, 9 and 11) belongs to type of spiral bracelets with ending plates stamped with the palmette motif (Horedt 1973, 140-141, type D5c; Spânu 2012, 62-66). These bracelets are among the late forms of the inventories of the “Dacian” silver hoards dated in the last stage of the Late La Tène (LT D2b) (Spânu 2019, 180-182, figs. 5-6). The spiral bracelet was made of a single silver rod that, unfolded, would measure 170 cm in length. The ending plates have a maximum width of 1.8 cm and have been gilded on the outside. The spiral rod with circular section has a thickness of 0,5 cm. The height of the entire bracelet is 13.7 cm, and the diameter of the spiral is approx. 13 cm¹⁰. The jewellery item weights 412.25 g. Thus, the Berlin bracelet has average dimensional and weight values within the typological series of which it is part (Spânu 2012, 62-63, fig. 14/4). The ornamentation of the ending plates follows the specific compositional scheme of this type, consisting of protome, mane and palmettes register. Both of the ending plates were stamped with six palmettes each; their edges were slightly raised and partially engraved. Nestor mentioned two damages of the plates repaired by welding, but he could not decide whether these refurbishments were ancient or modern.

¹⁰ Technical data indicated by Ion Nestor.

Brățara spiralică din argint

Exemplarul documentat de Nestor (fig. 3, 9 și 11) aparține tipului brățărilor spiralice cu plăci terminale ștanțate cu motivul palmetei (Horedt 1973, 140-141, tipul D5c; Spânu 2012, 62-66). Aceste brățări se numără printre formele fazei târzii a tezaurului dacic din ultima etapă a La Tène-ului (LT D2b) (Spânu 2019, 180-182, fig. 5-6). Brățara spiralică a fost realizată dintr-un singur segment din argint care, desfășurat, măsoară 170 cm. Plăcile terminale au o lățime maximă de 1,8 cm și au fost aurite la exterior. Tija spiralică, de secțiune circulară, are o grosime de 0,5 cm. Înălțimea piesei este de 13,7 cm; diametrul spiralei măsoară cca 13 cm; brățara cântărește 412,25 g¹⁰. Astfel, brățara „berlineză” indică valori dimensionale și ponderale medii în cadrul seriei tipologice din care face parte (Spânu 2012, 62-63, fig. 14/4). Ornamentația plăcilor urmează schema compozițională specifică a acestui tip (protomă, coamă și registrul palmetelor). Ambele plăci terminale au câte șase palmete și margini supraînălțate și gravate. Nestor menționează două frângerii reparate prin sudare, dar nu se poate decide dacă cele două reparări au fost antice sau moderne.

Brățara spiralică a fost achiziționată la Craiova, probabil în anul 1909, de la anticarul L. Mendel. Astfel, piesa documentată de Nestor la Berlin a fost cea dintâi mostră de orfevrerie „dacică” recuperată din Oltenia și păstrată de modernitate. Toate celelalte descoperiri din această regiune au fost recuperate de-abia după Primul Război Mondial. Foarte probabil, locul descoperirii acestei piese trebuie căutat, undeva, în

¹⁰ Date tehnice indicate de Ion Nestor.

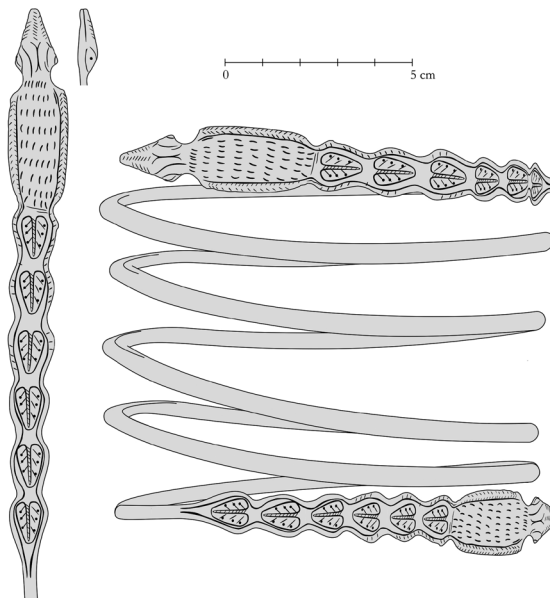

Fig. 9. Reconstituirea grafică a brățării spiralice (D.S.).

Fig. 9. Graphical restitution of the spiral bracelet (D.S.).

The spiral bracelet was purchased in Craiova, probably in 1909, from a local antiquities dealer (L. Mendel). Thus, the bracelet documented by Nestor in Berlin was the first sample of “Dacian” silvercraft recovered from Oltenia. All other Late La Tène silver discoveries in this region were retrieved and preserved only after the First World War. Most likely, the bracelet was discovered by chance near Craiova or somewhere in Oltenia. Samples of Late La Tène (“Dacian”) silvercraft have been rarely identified

Oltenia. În regiunile interioare ale Olteniei, mostrele de orfevrerie „dacică” sunt rare, dar această conjunctură s-ar putea datora recuperării deficitare a descoperirilor fortuite realizate în epocă modernă (Spânu 2015, 154). Proveniența olteană a brățării pierdute de la Berlin este susținută de descoperirea de la Izvorul Frumos (jud. Mehedinți). De aici unde provine o brățară spiralică ornamentată tot cu șase palmete și nu cu șapte, așa cum se întâmplă în cazul majorității brățărilor din aur de la Grădiștea de Munte sau în cazul exemplarelor masive din argint descoperite în Transilvania (Orăștie, Peteni ș.a.). Față de aceste exemplare intracarpatiche, bogat ornamentate, brățara „berlineză” este caracterizată de un decor mai auster, format din combinații de linii gravate și poansonări (numai în interiorul palmetelor). De altfel, austeritatea ornamentală a brățărilor spiralice este mai accentuată în cazul exemplarelor descoperite la periferia arealului de răspândire al acestei forme (Spânu 2010, 277-284, tab. 2, fig. 10, fig. 24/4, 25/2, 26/1-2; Spânu 2012, 169-171, fig. 71-73). Prin morfologia și ornamentația plăcilor ei terminale, brățara „berlineză” nu diferă foarte mult de brățara „mică” din tezaurul de la Gliganu de Jos, comuna Rociu, jud. Argeș, în Muntenia de vest (Spânu 2012, pl. 101/1). Prin urmare, șansele ca brățara „berlineză” să fi fost creată și îngropată la sud de Carpați sunt cât se poate de plauzibile.

În stadiul actual al cercetării, cele mai multe brățări din argint cu plăci terminale provin din tezaure, în asociere cu alte piese de port și de podoabă din același metal prețios, uneori și cu denari republicani sau augusteici. Puținele descoperiri de piese singulare (Orăștie, Dârlos, Dupuș, Hetiur – toate în spațiul

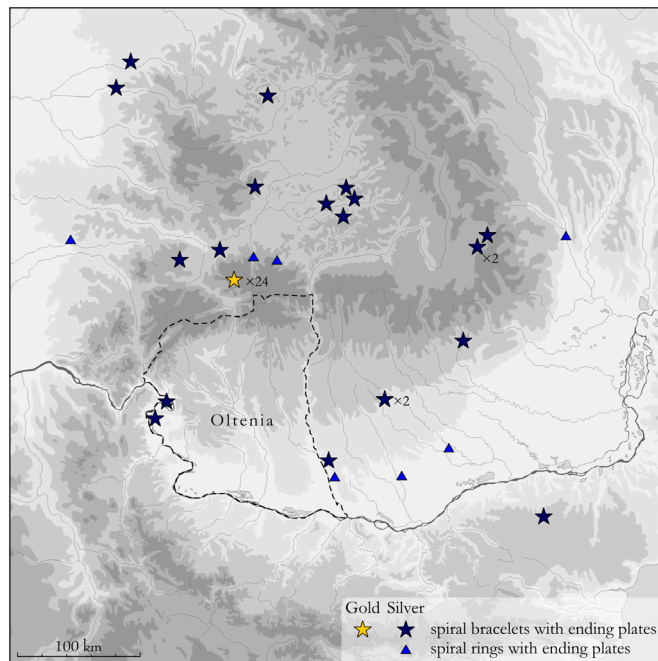

Fig. 10. Răspândirea brățărilor spiralice și limitele Olteniei (D.S.).

Fig. 10. Spreading of the spiral bracelets and the borders of Oltenia (D.S.).

in the interior of this region (e.g. Spânu 2015, 154), but this conjuncture may be due to the poor recovery of fortunate discoveries in modern times. A similar bracelet comes from Izvorul Frumos hoard (Mehedinți county, also in Oltenia). The ending plates of this bracelet are decorated with six palmettes and not seven, as it happens in the case of gold bracelets from Grădiștea de Munte or in the case of several massive silver specimens from Transilvania (Orăștie, Peteni etc). Compared to the richly

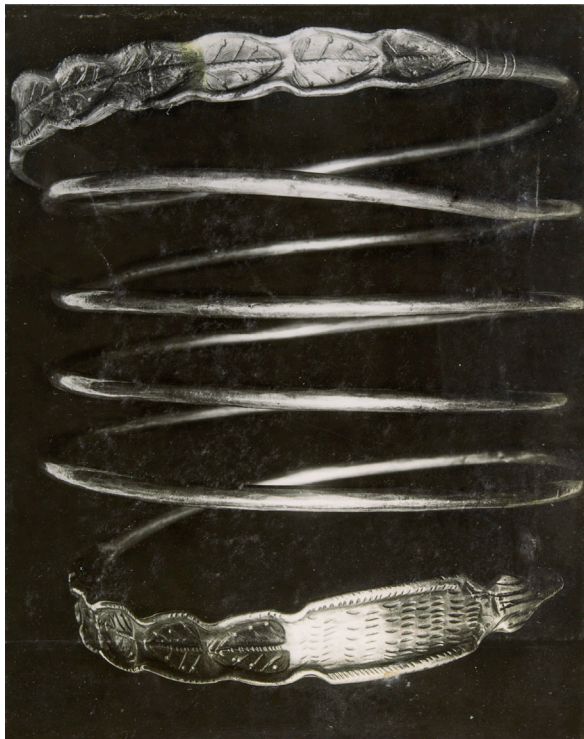

Fig. 11. Fotografie digitală după negativ original al brățării IV a 390 (clișeu IXb 3230), proprietate a Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Reproducere cu acordul Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte (Katja Vollert).

Fig. 11. Digital photograph after the original negative of bracelet IV of 390 (cliché IXb 3230), property of the Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Reproduction with the agreement of the Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Vor- und Frühgeschichte (Katja Vollert).

ornamented intracarpethian analogies, the Berlin bracelet is characterised by an auster decoration, consisting only of combinations of engraved lines and punches (only inside the palmettes). In fact, the ornamental austerity is specific to the specimens from the periphery of the spreading area of this type (Spânu 2010, 277-284, tab. 2, figs. 10, 24/4, 25/2, 26/1-2; Spânu 2012, 169-171, figs. 71-73). Due to the morphology and decoration of its ending plates, the Berlin bracelet is very similar to the small bracelet from the hoard found in Gliganu de Jos, Rociu commune, Argeș county, in western Wallachia (Spânu 2012, pl. 101/1). Therefore, the chances that the Berlin bracelet was created and buried in the regions south of the Carpathians are very plausible.

In the current stage of the research, most spiral bracelets with ending plates come from hoards in which they are associated with other ornaments and fibulae or sometimes with republican or Augustan denarii. The few discoveries that contain only one spiral bracelet (e.g. Orăștie, Dârlos, Dupuș, Hetiur – all in Transylvania) are suspicious, due to the lack of data on discovery conditions. These Transylvanian bracelets could come from hoards with compromised integrity. In any case, until now, such bracelets have never been found in Late La Tène settlements or graves, and so their votive meaning is fully revealed. Most likely, the “Berlin” bracelet comes also from a hoard with compromised integrity discovered by chance at the beginning of the 20th century somewhere in Oltenia.

intracrapatic) sunt suspecte prin lipsa datelor legate de condițiile de descoperire. Până acum, astfel de piese nu au fost descoperite niciodată în așezări sau în morminte, astfel că semnificația lor votivă este cât se poate de explicită. Foarte probabil, brățara „berlineză” provine dintr-un tezaur descompletat și pierdut, descoperit la începutul secolului XX, undeva pe teritoriul Olteniei.

Mulțumiri

Recunoștința mea se îndreaptă către toți cei care au sprijinit definitivarea acestui material: Katja Vollert (Berlin), Dr. Bernhard Heeb (Berlin), Dr. Manfred Nawroth (Berlin), Prof. Dr. Nikolaus Boroffka (Berlin), Dr. Tudor Soroceanu (Berlin).

Bibliografie/ Bibliography

Almássy 2009: K. Almássy, Celts or Dacians (?) in the Great Hungarian Plain: 1st c. BC – 1st c. AD. In: (Hrsg. V. Salač, J. Bemmann) *Mitteleuropa zur Zeit Marobods* (Prag, Bonn 2009), 251-268.

Bokiniec 2005: E. Bokiniec, Podwiesiek, Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer-Land. *Monumenta Archaeologica Barbarica XI* (Warszawa-Toruń 2005).

Božič 1993: D. Božič, O latenskih najdbah na območju Ptuj. In: *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega Društva* (Ptuj 1993), 198-204.

Božič 2001: D. Božič, Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi. *Arheološki vestnik* 52, 2001, 181-198.

Acknowledgments

My gratitude goes to those who supported the achievement of this paper: Katja Vollert (Berlin), Dr. Bernhard Heeb (Berlin), Dr. Manfred Nawroth (Berlin), Prof. Dr. Nikolaus Boroffka (Berlin), Dr. Tudor Soroceanu (Berlin).

Božič 2008: D. Božič, Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. *Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of Late La Tène period. Poznolatenško-rimsko grobišče v Ljubljanski cesti in Okrajno glavarstvo. Študije o fibulah in o relativni kronologiji pozne latenske dobe* (Ljubljana 2008).

Božič 2014: D. Božič, Fibule di tipo San Floriano, un nuovo tipo di fibule tardolateniane. *Quaderni Friulani di Archaeologia* 24, 2014, 9-14.

Božič 2016: D. Božič, Bronze Fibulae of the Zvonimirovo Type among the Taurisci and Boii. In: (Eds. M. Karwowski, P.C. Rams) *Boii - Taurisci. Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th - 15th, 2012* (Wien 2016), 55-65.

Brandt 2001: J. Brandt, Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. *Internationale Archaeologie* 66 (Rahden/Westfalen 2001).

Čambal et al. 2015: R. Čambal, I. Bazovský, M. Budaj, B. Kovár, Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.-16.11.2013, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21 (Bonn 2015), 225-242.

Dizdar, Božič 2011: M. Dizdar, D. Božič, O nekim oblicima fibula s kasnolatskog naselja Virovitica – Kiškorija sjever. On some shapes of fibulae from the Late La Tène settlement of Virovitica – Kiškorija sjever. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 27, 2010 (2011), 145-160.

Drnić 2016: I. Drnić, Contacts between the Boii and the Scordisci: The Case of the Oberleiserberg Type Fibulae. In: (Eds. M. Karwowski, P.C. Rams) Boii - Taurisci. Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th-15th, 2012 (Wien 2016), 49-54.

Dupoi 1980: V.I. Dupoi, Podoabele și vasele de argint dacice. Teză de doctorat, conducători: Ion Nestor și Dumitru Berciu (București 1980) (manuscris dactilografiat, București, Biblioteca Centrală Universitară, cota IV 43271).

Dzino 2010: D. Dzino, Illyricum in Roman Politics 229 BC-AD 68 (Cambridge 2010).

Fettich 1951: N. Fettich, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunischen Metallkunst. *Archaeologia Hungarica* 31 (Budapest 1951).

Floca 1956: O Floca, Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică (București 1956).

Gebhard 1991: R. Gebhard, Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 14 (Stuttgart 1991).

Gheorghiu, Glodariu 1998: G. Gheorghiu, I. Glodariu, *Lupu - punctul „Cimitirul nou”*, *Cronica cercetarilor arheologice. Campania* 1997. A XXXII-a sesiune națională de rapoarte arheologice 33, Călărași, 1998, 42.

Glodariu, Moga 1994: I. Glodariu, V. Moga, Der Schatzfund von Lupu. *Germania* 75/2, 1997, 585-596.

Hampel 1891: J. Hampel, A Nemzeti Múzeum régiségtárának gyarapodása. *Archaeologiai Értesítő* 11, 1891, 282-283.

Horedt 1973: K. Horedt, Die dakische Silberfunde. *Dacia n.s.* 17, 1973, 122-165.

Jakó 1968: S. Jakó, Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anul 1803 (I). *Acta Musei Napocensis* 5, 1968, 433-443.

Kovács 2015: P. Kovács, Der Bernsteinstrassenraum und seine Bewohner. In: (Hrsg. U. Loher-Urban, P. Scherrer) *Der obere Donauraum von 50 v. bis 50 n. Chr.* (Wien 2015), 217-227.

Kovács 2018: P. Kovács, Northern Pannonia and the Roman Conquest. In: (Eds. M. Miličević Bradač, D. Demicheli) *The Century of the Brave. Roman Conquest and Indigenous Resistance in Illyricum during the Time of Augustus and his Heirs. Proceedings of the International Conference Zagreb, 22-26.9.2014* (Zagreb 2018), 163-173.

Lupu 1980: N. Lupu, Tilisca. Așezările de pe Cățănaș (București 1989).

Maciałowicz 2015: A. Maciałowicz, Handwerk, Handel und Heirat? Neues über Kontakte der Boier mit den Germanen anhand von Fibelfunden. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des

internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.-16.11.2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21 (Bonn 2015), 273-294.

Márton 2004: A. Márton, La fibule du type de Mötschwil. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55, 2004, 279-332.

Meyer 2000: M. Meyer, Zur Herstellung der Fibeln von Typ „Cuxhaven“. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 69, 2000, 121-147.

Militký 2015: J. Militký, Die Boier und die Numismatik – Gegenwärtige Stand der Forschung und die Möglichkeiten der Interpretation des Fundbestandes. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) *Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.-16.11.2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21 (Bonn 2015)*, 69-101.

Miske 1898: K. Miske, Régiségek Velem-Szent Vidről. *Archaeologiai Értesítő* 18, 1898, 138-146.

Mócsy 1974: A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (London 1974).

Nikolov 1972: B. Nikolov, Trakijski grobni nahodki ot Vračansko. *Arheologija* (Sofia) 14/3, 1972, 53-68.

Prohászka 2006: P. Prohászka, Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk.). *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 3 (Budapest 2006).

Puhm 1997: A. Puhm, Römerzeitliche Fibeln vom Frauenberg bei Leibnitz. In: (Hrsg. G. Erath, M. Lehner, G. Schwarz) *Komos. Festschrift für Thuri Lorenz zum 65. Geburtstag* (Wien 1997), 221-231.

Rădulescu 1975: A. Rădulescu, Ion Nestor (necrolog). *Pontica* 8, 1975, 461-464.

Roth 2012: H. Roth, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, (4th ed.) (Wien, Köln, Weimar 2012).

Rustoiu 1997: A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia Preromană* (București 1997).

Sîrbu, Savu 2015: V. Sîrbu, L. Savu, Descoperirile dacice târzii (morminte, depuneri) fortuite de la Rotbav (județul Brașov). In: (Eds. A. Gavrilăș, D.L. Vaida, A. Onofreiu, G.G. Marinescu) *Trecutul mai aproape de noi. Omagiu Profesorului Gheorghe Marinescu la 70 de ani* (Cluj-Napoca 2015), 97-123.

Spănu 2002: D. Spănu, Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v. Chr. von Lupu, Rumänien. *Prähistorische Zeitschrift* 77/1, 2002, 84-136.

Spănu 2010: D. Spănu, Zur Analyse der Goldspiralen von Grădiștea de Munte, Rumänien. *Das Altertum* 55/4, 2010, 271-314.

Spănu 2012: D. Spănu, Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană (București 2012).

Spănu 2015: D. Spănu, Two Praehistorical Fibulae from Oltenia. *Caiete ARA* 6, 2015, 17-24.

Spănu 2019: D. Spănu, Core Issues of Late La Tène Chronology in Romania. *Peuce* 17, 2019, 167-206.

Strobel 2015: K. Strobel, Die Boii – ein Volk oder nur ein Name? Zur Problematik von antiker Geographie und Ethnographie. In: (Hrsg. M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers) *Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14. – 16. 11. 2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 21 (Bonn 2015)*, 35-68.

Szabó 1999: M. Szabó, Das Gold der Kelten. In: Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum. Ausstellung im Museum für Vor- und Frühgeschichte, Archäologisches Museum Frankfurt am Main (Budapest 1999), 103-118.

Torbágyi 1984: M. Torbágyi, Die Münzprägung der Eravisker. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36, 1984, 161-196.

Wendowski-Schünemann 2000: A. Wendowski-Schünemann, Fibeln im Spätlatèneschema vom Typ „Cuxhaven“ - Bemerkungen zum Typenkonzept „Hornbek 3a2“. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 69, 2000, 105-120.

Zachar 1976: L. Zachar, K chronologickému postaveniu pošiev s esovitou svorkou ústia. Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Musaica 25 (14), 1976, 63-94.

Zirra 2017: V.V. Zirra, Fibule de schemă La Tène din România (Craiova 2017).

Dr. Daniel Spănu

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București,
România
e-mail: hazdrik@yahoo.com